Η *ΑΣΚΗΤΙΚΗ* ΣΕ ΜΕΤΑΦΡΑΣΗ (1951-1953). Η ΣΥΝΑΡΜΟΛΟΓΗΣΗ ΕΝΟΣ ΕΡΓΟΥ

Bart Soethaert*

Στην πλούσια αλληλογραφία του ο Νίκος Καζαντζάκης, ως γνωστόν, δεν έχασε ευκαιρία να αναδείξει την *Ασκητική* σ' ένα κείμενο-κλειδί που ταξινομεί όλη του τη φιλοσοφία της ανθρώπινης ζωής, αποσαφηνίζει το χρέος του στην πνευματική εργασία και προσφέρεται ως ένα εργαλείο για την ερμηνεία και την επιμέλεια του εαυτού και του κοινωνικού βίου. Με αφορμή τη δεύτερη έκδοση της *Ασκητικής* σε καλλιτεχνική επιμέλεια του Γιάννη Κεφαλληνού και με αφιέρωση στον Παντελή Πρεβελάκη, τον Δεκέμβριο του 1945, ο Καζαντζάκης έγραψε λ.χ. στον Αιμίλιο Χουρμούζιο (15.5.1946):

> [Η *Ασκητική*] είναι ο πυρήνας και το κλειδί όλης μου της ζωής – πνευματικής, ψυχικής, σωματικής. Τίποτα άλο δε σχολιάζει με περισότερη ακρίβεια και πάθος την ύπαρξή μου. Όλο μου το έργο δεν είναι παρά η εφαρμογή κι ανάλυση της κεντρικής τούτης Κραβγής.[1]

Η νοηματική συνάρτηση, την οποία επεξεργάστηκε ο Καζαντζάκης για την *Ασκητική* (1927) με το κατοπινό του έργο,[2] συνέβαλε στην καθιέρωση και αναγνώριση αυτού του κειμένου αναφοράς ως «ιδεολογικού credo» που συνοψίζει και κοινοποιεί όλη την καζαντζακική βιοθεωρία.[3] Λόγω των πολλαπλών συνδέσεων που συνάπτουν το κατοπινό έργο με το ερμηνευτικό σχήμα της *Ασκητικής*,[4] ο Καζαντζάκης δεν έπαψε ποτέ να διαπραγματεύεται την «οριστική» του έκφραση και να δραστηριοποιείται για την αδιάλειπτη εκδοτική παρουσία της *Ασκητικής* τόσο στην Ελλάδα όσο και στο εξωτερικό.

Μετά την πρώτη δημοσίευση, το 1927, στο περιοδικό *Αναγέννηση* του Δημήτρη Γληνού και την κυκλοφορία του κειμένου και σε ξεχωριστό ανάτυπο την ίδια χρονιά,

---

* Bart Soethaert, Επιστημονικός Υπεύθυνος στο ερευνητικό πρόγραμμα αριστείας «Temporal Communities: Doing Literature in a Global Perspective» (EXC 2020) και μεταδιδακτορικός ερευνητής στις νεοελληνικές και τις ψηφιακές ανθρωπιστικές σπουδές στο Ινστιτούτο Ελληνικής και Λατινικής Φιλολογίας του Ελεύθερου Πανεπιστημίου του Βερολίνου (FU Berlin), bart.soethaert@fu-berlin.de. Η έρευνα του υπογράφοντος χρηματοδοτείται από το Γερμανικό Ίδρυμα Ερευνών (DFG) στο πλαίσιο της Πρωτοβουλίας Αριστείας μέσα από το Cluster of Excellence «Temporal Communities: Doing Literature in a Global Perspective – EXC 2020» (Project ID 390608380).

[1] Καζαντζάκης (1997: 247). Στα παραθέματα τηρείται η ορθογραφία της εκάστοτε δημοσίευσης.

[2] Πρβλ. ενδεικτικά τις επιστολές του Νίκου Καζαντζάκη στον Απόστολο Σαχίνη (2.3.1955) και στον Börje Knös (24.3.1955 και 10.7.1955), τώρα στο Bien (2011: 773-774, 776-777, 792-793).

[3] Η ερευνητική βιβλιογραφία επί του θέματος έγινε ιδιαίτερα πλούσια από τότε που, ο Παντελής Πρεβελάκης (1958), επιμένοντας στη σημασία της *Ασκητικής*, αφιέρωσε ολόκληρη μονογραφία στον «ποιητή και το ποίημα της *Οδύσσειας*». Πρβλ. την πρόσφατη μελέτη της Αρτέμιδας Φιλιππάκη (2022), όπου και σχετική βιβλιογραφία. Στο ερμηνευτικό σχήμα του Peter Bien για την καζαντζακική «πολιτική του πνεύματος» η *Ασκητική* κατέχει επίσης περίοπτη θέση. Πρβλ. το τρίτο κεφάλαιο «Η εξέλιξη του καζαντζακικού (μετα-)κομμουνισμού» στον πρώτο τόμο (Bien, 2001: 69-98) και οι συχνές αναφορές στα επίλοιπα κεφάλαια του Bien (2001) και Bien (2007).

[4] Προοικονομώντας το κεντρικό ερμηνευτικό του διάβημα για την επισκόπηση των μυθιστορημάτων, με τα οποία ο Καζαντζάκης έγινε διεθνώς γνωστός, ο Bien (1989: 10) σημείωσε επί τούτω ενδεικτικά πως «each of his novels was an attempt to re-write *Ασκητική, Salvatores Dei* via plot and characterisation – to use a *story* in order to communicate the *ideas* that constituted his definitive world-view». Πρβλ. επίσης τις δύο παρεμβάσεις του Μιχαήλ Πασχάλη (5-6.8.2023 και 7-8.10.2023) στο «Βιβλιοδρόμιο» των *Νέων* με αφορμή τη διημερίδα *100 Years of* Askitiki*: The Centenary Conference* που διοργάνωσε το Cambridge Centre for Greek Studies (30.6-1.7.2023) στο Queens' College του Πανεπιστημίου του Κέιμπριτζ.

η δεύτερη ελληνική έκδοση της *Ασκητικής* συζητιόταν ήδη από το 1928. Ενώ ο Καζαντζάκης επεξεργάστηκε κατά διαστήματα το κείμενο,[5] τρεις μορφές δημοσιεύτηκαν όσο εκείνος ζούσε.[6] Πέρα από την πρώτη δημοσίευση του 1927 και την έκδοση του 1945 (με την προσθήκη του καταληκτικού κεφαλαίου με τίτλο «Σιγή» στην οριστική του μορφή), διαφορετικό εν μέρει κείμενο παρουσιάζουν τα μακροσκελή αποσπάσματα από την *Ασκητική* που ο Καζαντζάκης συμπεριέλαβε –και μάλιστα σε δική του γαλλική μετάφραση– στο κυρίως κείμενο του μυθιστορήματος *Ο βραχόκηπος*.[7] Το μυθιστόρημα γράφτηκε κατευθείαν στα γαλλικά το 1936 και πρωτοκυκλοφόρησε στα ολλανδικά (1939) και στα ισπανικά (1941). Στον *Βραχόκηπο*, δηλαδή εκτός Ελλάδας, η πολυσυζητημένη κατακλείδα της *Ασκητικής* –«ΚΑΙ ΤΟ ΕΝΑ ΤΟΥΤΟ ΔΕΝ ΥΠΑΡΧΕΙ»– είδε για πρώτη φορά το φως της δημοσιότητας.[8]

Για την προώθηση και την προβολή της *Ασκητικής* εκτός ελληνικών συνόρων η αλληλογραφία φανερώνει πως παράλληλα με την πρώτη ελληνική δημοσίευση ο Καζαντζάκης είχε ήδη συνεννοηθεί με την Έλλη Λαμπρίδη να αναλάβει την αγγλική μετάφραση (Χατζή, 2018: 68). Στα 1932 σκέφτηκε για μια στιγμή να δρομολογήσει μια γαλλική μετάφραση,[9] έως ότου αποφάσισε να συμπεριλάβει την *Ασκητική* σχεδόν ολόκληρη, όπως είδαμε, στο μυθιστόρημα *Ο βραχόκηπος*. Χάρη σ' αυτή την αμφίεση, η *Ασκητική* ταξίδεψε μέσα στον Μεσοπόλεμο στην Ολλανδία και στη Χιλή· ατυχείς έμειναν οι προσπάθειες να κυκλοφορήσει το μυθιστόρημα στη Γερμανία και στη Γαλλία, όπως ήταν το αρχικό σχέδιο.[10] Η χρονίζουσα εκκρεμότητα της αγγλικής μετάφρασης έγινε πάλι επείγουσα υπόθεση για τον Καζαντζάκη το 1946, όταν αποφάσισε, ενόσω έγραφε στην Αγγλία τον *Ανήφορο*, «να την τοποθετήσ[ει] όλη στο γ΄ μέρος του βιβλίου».[11] Το μυθιστόρημα *Ο ανήφορος* έμεινε, ως γνωστόν, μέχρι πρόσφατα (2022) ανέκδοτο.

---

[5] Σταχυολογώ ενδεικτικά αναφορές για την εργασία του Καζαντζάκη πάνω στο κείμενο της *Ασκητικής* από την αλληλογραφία του με τον Παντελή Πρεβελάκη (1984: 74, 77, 481, 515): «[Στη Μόσχα] θα διορθώσω λίγο την *Ασκ[ητική]* και μακάρι να την εκδώσει ο δυστυχής και prédestiné Λαχανάς» (2.6.1928), «Διορθώνω την *Ασκητική* σήμερα. Πρόσθεσα ένα μικρό κεφάλαιο: «Σιγή» – μπόμπα που ανατινάζει όλη την *Ασκ[ητική]*» (11.6.1928), «Τη στιγμή τούτη η Ελένη αντιγράφει την *Ασκητική*, διορθωμένη έκδοση, να την αφήσω στον Πυρσό να τυπωθεί» (8.5.1939), «[Ν' αφήσετε] το χερόγραφο της νέας *Ασκητικής* [στον Χουρμούζιο]· τη διόρθωσα, οριστικά» (2.3.1944).

[6] Η αχρονολόγητη έκδοση της *Ασκητικής* από τις εκδόσεις «Σύμπαν» (1955;) έγινε χωρίς την άδεια του συγγραφέα και παρουσιάζει το κείμενο όπως είχε πρωτοδημοσιευτεί στο περιοδικό *Αναγέννηση* (1927) (!) σε συνδυασμό με μια ανυπόγραφη μετάφραση του «Προλόγου» που ο Octave Merlier (1951) είχε πρωτογράψει στα γαλλικά για την έκδοση του Γαλλικού Ινστιτούτου Αθηνών. Πρβλ. Σταύρου (2014: 116).

[7] Η επισήμανση αυτής της (ελλιπούς) «μορφής» έγινε από τον Aziz Izzet (1959: X-XI), ο οποίος συνέβαλε στη γαλλική έκδοση του μυθιστορήματος *Le jardin des rochers* (1959) και παρουσίασε, την ίδια χρονιά, την *Ασκητική* σε νέα, δική του μετάφραση στο γαλλόφωνο κοινό.

[8] «En driewerf welzalig zij, die zonder weifeling het groote, ontzettende geheim dragen: "Zelfs die Eene bestaat niet!"» (Kazantzaki, 1939: 328).

[9] Με αφορμή τη δημοσίευση (μετά από σχετική πρόταση του Παντελή Πρεβελάκη) αποσπασμάτων του μυθιστορήματος *Toda Raba* στο περιοδικό που εκδιδόταν ο πατέρας του Renaud de Jouvenel, το *Revue des Vivants* (1931), ο τελευταίος είχε προτείνει να προσφερθεί η *Ασκητική* προς δημοσίευση στο περιοδικό *Europe*. Σε επιστολή του προς τον Πρεβελάκη (1984: 314) ο Καζαντζάκης παραδέχθηκε πως «για την *Ασκητ[ική]* [σε γαλλική μετάφραση θα χρειαζόταν] ένας περίφημος μεταφραστής. Εγώ, αδύνατο» (25.3.1932).

[10] «Εντάσσοντας κατά κάποιον τρόπο την *Ασκητική* στο βιβλίο αυτό [= τον *Βραχόκηπο*], που γράφτηκε στα γαλλικά με σκοπό (έτσι ήθελε να πιστεύει) να γίνει διάσημος σε ολόκληρη την Ευρώπη, ο Καζαντζάκης ήθελε να πετύχει με ένα σμπάρο δυο τρυγόνια, καθώς έτσι θα εξέδιδε εμμέσως και την *Ασκητική*· με τον τρόπο αυτό, θα αντιστάθμιζε την αποτυχία του να εκδώσει τα βιβλία του στη Ρωσία, στη Γερμανία, στη Γαλλία και την Αγγλία» (Bien, 2007: 86).

[11] Επιστολή του Νίκου Καζαντζάκη στην Έλλη Λαμπρίδη (19.8.1946), τώρα στη Χατζή (2018: 380). Η αγγλική μετάφραση της *Ασκητικής* ολοκληρώθηκε και απόκειται στη συλλογή των αυτογράφων του

Η στίξη της διαμεσολάβησης

Η δρομολόγηση μεταφράσεων της *Ασκητικής* δεν συμφωνούν μόνο με τη γενικότερη στρατηγική του Καζαντζάκη για τη διάδοση του έργου του στο εξωτερικό. Ειδικά οι αυτοτελείς μεταφράσεις συνιστούν επίσης, αν όχι κυρίως, ευκαιρία για τη μελέτη των χρονολογημένων πρακτικών εισαγωγής, νοηματικής πλαισίωσης και, τελικά, παρακειμενικής τοποθέτησης της *Ασκητικής* σε συνδυασμό με εκείνο το κομμάτι του έργου του Καζαντζάκη, το οποίο την εκάστοτε στιγμή και στην εκάστοτε γλώσσα ήταν προσιτό στους αναγνώστες. Ως εκ τούτου η παρούσα μελέτη περίπτωσης θα εστιάσει στις δύο πρώτες ξενόγλωσσες εκδόσεις, συγκεκριμένα στη γαλλική (Kazantzakis, 1951) και στη γερμανική μετάφραση (Kazantzakis, 1953), για να ιχνηλατήσει τις στρατηγικές επικοινωνίας και τις διαδικασίες επικαιροποίησης που ανέπτυξαν οι συντελεστές των ξενόγλωσσων εκδόσεων της *Ασκητικής* για την παρουσίαση και πρόσληψη του καζαντζακικού έργου στο εξωτερικό, όσο ζούσε ακόμη ο συγγραφέας.

Όταν, με αφορμή τη δεύτερη έκδοση της *Ασκητικής* (1945), ο Καζαντζάκης (1997: 247) παρακάλεσε τον Αιμίλιο Χουρμούζιο (15.5.1946) να προαναγγείλει στην *Καθημερινή* τη γαλλική μετάφραση του Octave Merlier επειδή η *Ασκητική* «θεωρήθηκε ως προφητικός πρόδρομος της σημερινής φιλοσοφικής θεωρίας του Εξιστανσιαλισμού», ο Καζαντζάκης εμφανίζεται πλήρως ευαισθητοποιημένος και θετικά προϊδεασμένος γι' αυτές τις πρωθύστερες αναγνώσεις: πρέπει να τον γοήτευσε όχι μόνο η προοπτική να αγγίξει η *Ασκητική* νέους αναγνώστες και να προσφέρεται για νέες ερμηνείες και χρήσεις, αλλά επίσης η διαπίστωση πως το ριζικό αυτό κείμενο παραμένει καίριο, ανανεώνεται διαρκώς και είναι σε θέση να εκσυγχρονίσει τα νοήματά του – πόσω μάλλον όταν τα νέα συνοδευτικά κείμενα διαπραγματεύονται εν τέλει θετικές σύγχρονες και διεθνώς προσανατολισμένες κατευθυντήριες γραμμές κατανόησης για όλο το καζαντζακικό έργο μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο και μένουν σε απόσταση ασφαλείας από την κατηγορία ενός ανεδαφικού, για τα ελληνικά δεδομένα, μηδενιστικού πεσιμισμού.[12]

«Τώρα με τον existentialisme το βιβλίο αφτό θάταν εξαιρετικά επίκαιρο»

Λίγους μήνες μετά την έκδοση των δύο πρώτων τόμων –Διονύσιου Σολωμού και Γιώργου Σεφέρη– της σειράς «Collection de l'Institut français d'Athènes», τον Δεκέμβριο του 1945, ο Καζαντζάκης απευθύνθηκε στον Octave Merlier (1971: 124) και του χάρισε, τον Απρίλη του 1946, ένα αντίτυπο της *Ασκητικής* (1945), με σκοπό να δρομολογηθεί η μετάφραση στα γαλλικά. Αν και η εκδοτική πρωτοβουλία του διευθυντή του Γαλλικού Ινστιτούτου Αθηνών στρεφόταν κυρίως προς την έκδοση επιστημονικών βιβλίων, ο Merlier εξέδωσε υπολογίσιμο αριθμό βιβλίων της ελληνικής

Μουσείου Νίκου Καζαντζάκη (αρ. ΑΥΤ_00089) στη Μυρτιά (Βαρβάρους) Κρήτης, χωρίς να εκδοθεί ποτέ. Η αγγλική έκδοση *The Saviors of God: Spiritual Exercises* κυκλοφόρησε στα 1960 με μια κατατοπιστική εισαγωγή του μεταφραστή Kimon Friar. Για την *εγγραφή* της *Ασκητικής* στο μυθιστόρημα *Ο ανήφορος* βλ. Soethaert (2024).

[12] Ο Βασίλειος Λαούρδας (1943: 15), μετά από σχετική συζήτηση με τον Παντελή Πρεβελάκη, είχε ασκήσει δριμύτατη κριτική στην κοσμοαντίληψη της καζαντζακικής *Οδύσειας* για τον «ηρωϊκό μηδενισμό», όπως έγραψε, που χαρακτήριζε αυτή τη «δημιουργία στην άβυσσο». Δοθείσης αφορμής, ακολούθησε εκείνα τα χρόνια μεγάλη συζήτηση για τον Καζαντζάκη στον ελληνικό τύπο. Πρβλ. Soethaert (2018: 223, 443-444).

λογοτεχνίας, τόσο στο πρωτότυπο όσο και σε γαλλική μετάφραση.[13] Ο Merlier έβαλε τη μετάφραση της *Ασκητικής*, την οποία ανέλαβε ο ίδιος, στο πρόγραμμα εργασίας του για το 1947 (πρβλ. Merlier, 1983: 287), αλλά η εργασία δεν προχώρησε τόσο γρήγορα όσο θα ήθελε να τη δει ο Καζαντζάκης, οπότε γράφει στις 13 Απριλίου 1947 από το Παρίσι:

> Αγαπητέ κ. Μερλιέ!
> Φοβούμαι πως το γράμα μου πάλι χάθηκε κ' έτσι δεν έχω καμιά απάντησή Σας για την *Ασκητική*. Σας παρακαλούσα να μου πείτε αν τέλιοσε η μετάφρασή της κι αν είναι δυνατόν να μου τη στείλετε να της ρίξω κ' εγώ μια ματιά. Θα με υποχρεόνατε πολύ, γιατί τόρα με τον existentialisme το βιβλίο αφτό θάταν εξαιρετικά επίκαιρο.[14]

Ο Καζαντζάκης βιαζόταν τη μετάφραση πολύ, ίσως επειδή δεν ήθελε να χάσει την κατάλληλη στιγμή για την έκδοση δεδομένου ότι «οι πιο σημερινές φιλοσοφικές θεωρίες έχουν μεγάλη συγγένεια με την *Ασκητική*»,[15] σίγουρα όμως επειδή ήθελε μετά από τόσα χρόνια να κλείσει επιτέλους αυτή την εκκρεμότητα και να μπορέσει να στείλει το «πιστεύω» του στη Σουηδική Ακαδημία. Παράλληλα ανυπομονούσε ακόμη περισσότερο, επειδή έβλεπε τον Merlier να εκδίδει έργα του άλλου Έλληνα υποψήφιου για το Βραβείο Νόμπελ Λογοτεχνίας Άγγελου Σικελιανού σε γαλλική μετάφραση.[16] Αφού είδε να κλείνει άλλη μια χρονιά χωρίς ουσιαστική πρόοδο στο θέμα της μετάφρασης, ο Καζαντζάκης έγραψε φανερά αγανακτισμένος στον Πρεβελάκη:

> Με το Μερλιέ δε γίνεται τίποτα. Χρόνια κάνει να τυπώσει τη μετάφραση της *Ασκητικής* και χρόνια την αναβάλλει· εφέτο του τη μετάφρασα (είχε μονάχα μεταφράσει το ⅓) και πάλι σωπαίνει.[17]

Ο Καζαντζάκης δεν έμεινε τελείως ευχαριστημένος από τη μετάφραση, όπως αυτή τελικά εκδόθηκε, αλλά συμφιλιώθηκε με το αποτέλεσμα.[18] Τον Οκτώβριο του 1950 ο Merlier έκανε τις τελευταίες διορθώσεις και προσθήκες στον «Πρόλογό» του[19] και η

---

[13] Για το εκδοτικό πρόγραμμα του Γαλλικού Ινστιτούτου Αθηνών (1945-1961) υπό τη διεύθυνση του Octave Merlier, βλ. Merlier (1983: 317-319), Μανιτάκης (2022: 451-464) και Manitakis & Arnoux (2023: 93-114).

[14] Επιστολή του Νίκου Καζαντζάκη στον Octave Merlier (13.4.1947), τώρα στο Αρνού-Φαρνού (2023: 45).

[15] Επιστολή του Νίκου Καζαντζάκη στον Octave Merlier (15.12.1949), τώρα στο Merlier (1971: 124).

[16] Το 1946 ο Merlier επανεξέδωσε σε μετάφραση τα *Ακριτικά* του Σικελιανού (*Le serment sur le Styx*), ενώ τον Ιανουάριο του 1948 είχε έτοιμο τον πρώτο τόμο της πλήρους έκδοσης του θεατρικού έργου του ποιητή, ο οποίος λόγω εμφυλίου πολέμου δεν κυκλοφόρησε παρά τον Μάρτιο του 1950. Τον ίδιο μήνα εκδόθηκε ο δεύτερος τόμος, ενώ ο τρίτος τόμος κυκλοφόρησε το 1954. Βλ. Αρνού-Φαρνού (2023: 46).

[17] Επιστολή του Νίκου Καζαντζάκη στον Παντελή Πρεβελάκη (6.12.1948). Στον ίδιο διαμαρτύρεται και πάλι τον Απρίλη του 1950: «[Τ]έσσερα χρόνια τώρα ο Merlier παλεύει με την *Ασκητική* και δεν το κάνει η καρδιά του να την τυπώσει!» (Πρεβελάκης, 1984: 600, 623). Δεν διαθέτουμε πληροφορίες για την *Ασκητική* του Καζαντζάκη, αλλά η έκδοση του τόμου με το θεατρικό έργο *Ο θάνατος του Διγενή* του Σικελιανού είχε αναβληθεί για μετά τη λήξη του εμφυλίου πολέμου, όπως σημείωσε ο Octave Merlier στις 28 Δεκεμβρίου 1947, για να μην προκαλέσει «μεγάλους μπελάδες τόσο στον συγγραφέα, όσο και στο Ινστιτούτο». [«L'oeuvre […] assurerait au poète et à l'Institut des ennuis très graces»] Merlier (1983: 300).

[18] «Το Institut Français της Αθήνας τυπώνει τώρα γαλλικά την *Ασκητική* μου· τη μετέφρασε ο ίδιος ο Merlier κι είναι ακριβής· δεν αποδίδει βέβαια το ρυθμό και τη φλόγα του ελληνικού κειμένου, μα τι να γίνει; Ο Merlier είναι σοφός και καλός άνθρωπος μα του λείπει ο "δαίμονας" ή, αν θέ[λε]τε, το "δαιμόνιον"· και το αίμα του κυλά ως μέσα στις φλέβες του σα νάναι αγαθό, καλοπροαίρετο γάλα· μετουσίωσε λοιπόν κάμποσο αίμα της Ασκητικής και τόκαμε γάλα. Είναι, βλέπετε, η ψυχή του, λίγο… παραμάνα!» Επιστολή του Νίκου Καζαντζάκη στον Börje Knös (3.3.1950), τώρα στο Bien (2011: 692).

[19] Merlier (1983: 373). Για το «Préface» του Octave Merlier (1951) διαθέτουμε τρεις μεταφράσεις. Η πρώτη, από τον Ανδρέα Ανδρεόπουλο, δημοσιεύτηκε στο περιοδικό *Νέα Εστία* (Merlier, 1952). Η δεύτερη είναι ανυπόγραφη και συμπεριλήφθηκε στην έκδοση της *Ασκητικής* από το «Σύμπαν» (Merlier,

έκδοση κυκλοφόρησε το 1951 με τον αριθμό 27 της «Collection de l'Institut français d'Athènes». Δέχθηκε ευμενή κριτική του André Mirambel (1953).

Καζαντζάκης, ο Κρητικός Δον Οδυσσέας

Με τον «Πρόλογο» στη γαλλική του μετάφραση της *Ασκητικής* ο Octave Merlier επιτέλεσε ένα διπλό έργο: πρώτ' απ' όλα επαναπάτρισε και προσγείωσε τον «άπιαστο Καζαντζάκη» (Merlier, 1959: 105), την ώρα που –ας το θυμηθούμε και αυτό– κάποιοι Έλληνες κριτικοί αμφισβητούσαν την *ελληνικότητα* της κοσμοαντίληψής του. Η λύση του Merlier συνίσταται στην προέκταση προς τα πίσω, στον καιρό συγγραφής της *Ασκητικής*, της καζαντζακικής αυτομυθογραφίας με πρόσημο τον Οδυσσέα. Παρουσίασε δηλαδή τον συγγραφέα της *Ασκητικής* ως έναν «οδυσσειακό […] πρίγκηπα, […] γεννημένο στην Κρήτη» και τώρα επιστρέφει γνωστικός από «τ' αναρίθμητα ταξίδια [που] τον οδηγούν στην ασκητική [η οποία] είναι το μεγαλύτερο μεταφυσικό ταξίδι» (1959: 97). Ο κοσμογυρισμένος Καζαντζάκης αποτελεί, σύμφωνα με τον διευθυντή του Γαλλικού Ινστιτούτου Αθηνών, έναν «μηδενιστή ώς το κόκκαλο» που, σημειωτέον, «για να σώσει τη λογική, [πρέπει] να σκοτώσει πρώτα μέσα του και μέσα μας τον παλιόν άνθρωπο» (1959: 100). Εξ ου και η *Ασκητική* συνεπάγεται από τη μια μεριά μια «μάχη ενάντια σ' όλες τις αυταπάτες που κρατούν τον άνθρωπο στην άγνοια, στον τρόμο, με την πλάτη γυρισμένη στο φως» (1959: 101), για να λυτρώσει στον τόπο του εαυτόν και όλους τους ανθρώπους μαζί. Με τον Καζαντζάκη βρέθηκε, σημειώνει ο Merlier (1959: 104) ενδεικτικά, ένας άνθρωπος που

> έχοντας συνείδηση της δύναμής του και της αθλιότητάς του, αφού γύρεψε ανάμεσα στον κόσμο ό,τι ονομάζουμε Θεό, αφού τον ένοιωσε παντού, κι αφού δεν τον βρήκε πουθενά, ανοίγει μια βαθειά τρύπα μέσ' στην κρητική γη, τη δική του γη· κ' εκεί, σ' αυτόν τον χαίνοντα τάφο, θυσιάζει τον ένα ύστερ' απ' τον άλλο τους θεούς, τους φιλοσόφους, τις θρησκείες, τις μεταφυσικές, τις ηθικές.

Τα ταξίδια και τα διαβάσματα φανερώνουν τις πολλές επικράτειες της ανθρώπινης σκέψης, που διέσχισε και διασχίζει ο Καζαντζάκης «με την ένταση αυτή της ανησυχίας και της ανικανοποίησης» (1959: 101)· ένας άνθρωπος που με πείσμα «ταξιδεύει, μονάχος, με το μικροσκοπικό του καράβι, γιος του Οδυσσέα, Δον Οδυσσεύς ο ίδιος, προς την Ιθάκη, που δεν θα είναι ποτέ η Ιθάκη, γιατί η Ιθάκη δεν υπάρχει» (1959: 105).

Ο αγωνιζόμενος άνθρωπος

Κι όμως ο συγγραφέας της *Ασκητικής* δεν έχασε διόλου την αισιοδοξία του, τονίζει ο Merlier (1959: 101) από την άλλη μεριά. Και αυτό φαίνεται από το θετικό περιεχόμενο που δίνει ο Καζαντζάκης στον «αλαλαγμό» (clameur) του στρατευμένου ανθρώπου που «πολεμ[ά] χωρίς ελπίδα, χωρίς φόβο. Η *Ασκητική* χαιρετίζει και υπερασπίζεται έναν τύπο ανθρώπου που «αγαπά τον αγώνα για τον αγώνα, όχι για τη νίκη» και αξιώνει να ορίζει ο ίδιος ως ενσυνείδητος άνθρωπος το νόημα της ύπαρξης και της πόρευσής του: κοντολογίς, να είναι «λεύτερος». Κάθε κατάκτηση γνώσης ή νέα πίστη δεν σηματοδοτεί ένα τέλος παρά μόνο ένα επόμενο βήμα στον σισύφειο ανήφορο της ζωής

[1955;]). Η τρίτη μετάφραση του Γιώργου Πράτσικα για ένα αφιέρωμα της *Νέας Εστίας* στον Καζαντζάκη (Merlier, 1959) ξανατυπώθηκε στο ίδιο περιοδικό, στο χριστουγεννιάτικο αφιέρωμα με τίτλο «Ο Καζαντζάκης όπως τον είδαν οι ξένοι» (Merlier, 1971). Μιας και σ' αυτή την ανατύπωση ο Merlier (1971: 124) θεώρησε ο ίδιος τη μετάφραση του Πράτσικα «εξαιρετικά ευσυνείδητη και καλή», παραθέτω τον «Πρόλογο» από την πρώτη δημοσίευση εκείνης της μετάφρασης (1959).

του, στον οποίο αυτός, όντας «λεύτερος» άνθρωπος, επιδίδεται οικειοθελώς.[20] Και προσθέτει ο Merlier (1959: 102) διευκρινιστικά:

> Είμαστε πλασμένοι από αντιφάσεις· είμαστε διαρκώς θέση και αντίθεση, κι αν, ως εκ θαύματος, φτάνουμε στη σύνθεση, δεν είν' αυτό παρά μια στιγμιαία νίκη, που χάνεται αμέσως, και που θα πρέπει να την κερδίσουμε ξανά με θυσίες σκληρές.

Η γενική εντύπωση πως οι αναζητήσεις του Καζαντζάκη τελεσφόρησαν στην «απόλυτη μεταφυσική και ηθική άρνηση» (1959: 102) — θυμίζω την κατακλείδα «ΚΑΙ ΤΟ ΕΝΑ ΤΟΥΤΟ ΔΕΝ ΥΠΑΡΧΕΙ» — θα αδικούσε επομένως το αλυσιδωτό διαλεκτικό σχήμα που εν τέλει υποστηρίζει η *Ασκητική*. Από αυτή την άποψη ο «Πρόλογος» στο μυθιστόρημα *Βίος και πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά* είναι σε θέση να προσφέρει, όπως σημειώνει ο Merlier (1959: 101), «μια πρώτη εξήγηση [exégèse] της *Ασκητικής*», διότι σ' αυτό το αυτοβιογραφικό κείμενο ο συγγραφέας καταθέτει «το τι οφείλει στους μεγάλους πνευματικούς οδηγούς του» και φανερώνει τους σταθμούς, από τους οποίους πέρασε ο ίδιος στην πνευματική πορεία του. Στο ίδιο μυθιστόρημα διατυπώνεται επίσης ανάγλυφα, όπως σχολιάζει χαρακτηριστικά ο Merlier (1959: 102-103), «πόσο δίκηο είχε ο Ζορμπάς που να το ταρακουνάει, να το κακομεταχειρίζεται, αυτό το μυαλό [του Καζαντζάκη], όταν απασχολημένο με το Βούδα, δεν έβλεπε πια, δεν ένοιωθε πια, δε σκεφτότανε πια».

Ο ποιητής φιλόσοφος της *Ασκητικής* και του *Αλέξη Ζορμπά*

«Αυτό που ήταν αληθινό το 1927 ή το 1928 είν' άραγε και σήμερα;» ρωτάει κάπως προκλητικά ο Merlier (1959: 102) αφού παρέθεσε το σημείο από το *Toda Raba*, στο οποίο ο αφηγητής δηλώθηκε ένας «ναύτης του Οδυσσέα» που «ήρθ[ε] στη Σοβιετική Ένωση» επειδή «άκουσε, στο Βοριά, μέσα στην υπερβόρεια ομίχλη […] τη σλάβα Σειρήνα». Θέτοντας με αυτόν τον ρητορικό τρόπο το ερώτημα για το κεντρικό μήνυμα της *Ασκητικής* αλλά και την πρόκληση που αντιμετώπισε ο ίδιος γράφοντας τον «Πρόλογό» του, ο Merlier προσπερνά, νομίζω, επιμελώς την ανάγκη για μια ιστορική συζήτηση (και αποτίμηση) του πολιτικο-ιδεολογικού στίγματος του καζαντζακικού «μετακομμουνιστικού πιστεύω» (Καζαντζάκης, 1927: 599), ενώ εξασφαλίζει παράλληλα τη δυνατότητα για νέες, σύγχρονες αναγνώσεις και εφαρμογές για το σχήμα εξέλιξης που πρεσβεύει η *Ασκητική*.

Για τη συζήτηση δηλαδή με θέμα γιατί και πώς να διαβάσει κανείς την *Ασκητική* σήμερα (σε γαλλική μετάφραση) είναι χαρακτηριστικό το ότι ο Merlier δίνει σαφώς περισσότερο βάρος στο *Βίος και πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά*, στο οποίο καταγράφεται η «νίκη του Ζορμπά στο αφεντικό του» (1959: 105), παρά στο (εγγύτερο με την *Ασκητική*) *Toda Raba*[21] ως πυξίδα για την ερμηνεία του καζαντζακικού κειμένου. Και

---

[20] Μια αντίστοιχη προσγείωση της *Ασκητικής*. *Salvatores Dei* (1922/23) στην κλίμακα του ανθρώπου πρέσβευε, ειδικά μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, και ο Καζαντζάκης, όταν λ.χ. σε επιστολή του προς τον Börje Knös (21.10.1947) δανείστηκε το ανθρωπολογικό σχήμα της *Ασκητικής* για τον επίπονο αλλά αδιάλειπτο ανήφορο του ανθρώπου, προκειμένου να υπερασπιστεί, ενόψει της πυρηνικής κλιμάκωσης του καιρού του, μια θέση τραγικής αισιοδοξίας που βασιζόταν στην πεποίθηση πως «η ανθρωπότητα θα πάρει πάλι τον ανήφορο, σαν τον Σίσυφο». Επομένως, «χαρά» και «χρέος» του μεταπολεμικού ανθρώπου, γράφει ο Καζαντζάκης στον Σουηδό φίλο και μεταφραστή του, είναι «να πεθυμούμε, να προετοιμαζόμαστε, να πιστεύουμε στον νέον Ανήφορο, στη νέα ανθρωπότητα, που θα ξεπροβάλει από τα ερείπια. […] Optimisme tragique λοιπόν κι όχι pessimisme» (Καζαντζάκη, 1977: 548-549).

[21] Το *Toda Raba* γράφτηκε το 1929 στο Gottesgab απευθείας στα γαλλικά και με αρχικό τίτλο *Moscou a crié*. Μετά από αρκετές περιπέτειες και παλινωδίες –και μια πρώτη δημοσίευση με περικοπές στο περιοδικό *Revue des Vivants* (1931)– το μυθιστόρημα εκδόθηκε ολόκληρο ως τελευταίο τεύχος του

αυτό δεν συμβαίνει τόσο επειδή το *Βίος και η πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά* ήταν ευρύτερα και ευκολότερα προσιτό στο κοινό, όσο επειδή, σύμφωνα με την πρωθύστερη ανάγνωση του Merlier (1959: 105), «ο ποιητής φιλόσοφος της *Ασκητικής* και του *Αλέξη Ζορμπά*» καταφέρνει και μας οδηγεί εναργέστερα στη φιλοσοφία της ζωής και στο ανθρωπολογικό πρόσημο αυτής της «θαρραλέας εξομολόγησης» (1959: 103). Η *Ασκητική* αναμεταδίδεται από τον Merlier στο γαλλόφωνο αναγνωστικό κοινό ως ένα καίριο κείμενο, ικανό να ανταποκριθεί επαρκώς στις υπαρξιακές αναζητήσεις του μεταπολεμικού ανθρώπου.

Νέοι ορίζοντες για την υποδοχή του καζαντζακικού έργου

Η (πρώτη) γαλλική μετάφραση της *Ασκητικής*, και μάλιστα εκδιδομένη από το Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών υπό τη διεύθυνση του Octave Merlier, αποτελεί, αν μη τι άλλο, ένα αξιοπερίεργο εκδοτικό γεγονός.[22] Σηματοδοτεί μια ζώνη επαφής ανάμεσα στη συζήτηση περί Καζαντζάκη στην Ελλάδα και στο εξωτερικό, ενώ χαρακτηρίζεται για την ιδιαίτερη ευμένειά της απέναντι στον «κρητικό» Καζαντζάκη και συστήνει εκ νέου την *Ασκητική* και μάλιστα σε μελλοντικούς αναγνώστες που, διαφορετικά από την ελληνική κριτική, δεν χρειάστηκαν να κάνουν «μαζί με το συγγραφέα [τη] μακριά και κοπιαστική πορεία, της οποίας ο *Ζορμπάς* είναι η κατάληξη» (Χατζίνης, 15.8.1948: 1054).

Η σκυταλοδρομία συνέχισε με τη γερμανική μετάφραση, την οποία επιμελήθηκε ο Karl August Horst στη βάση της γαλλικής μετάφρασης της *Ασκητικής* και εκδόθηκε το 1953 από το Donau-Verlag με έδρα τη Βιέννη και το Μόναχο.[23] Ο νέος τίτλος *Rettet Gott!*, «Σώστε τον Θεό», με προστακτική δηλαδή που δηλώνει προτροπή και δραστηριοποίηση, ήδη προϊδεάζει για το αίτημα που καλείται να εκφράσει η *Ασκητική* στον γερμανόφωνο χώρο. Άλλωστε η μετάφραση έρχεται να συμπληρώσει τη μικρή βιβλιοθήκη μυθιστορημάτων του Καζαντζάκη, για τα οποία είχαν γίνει στη (Δυτική) Γερμανία οι πρώτες εκδόσεις: *Ο Χριστός ξανασταυρώνεται* (*Griechische Passion*, 1951), το *Βίος και πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά* (*Alexis Sorbas. Abenteuer auf Kreta*, 1952) και *Ο τελευταίος πειρασμός* (*Die letzte Versuchung*, 1952), ενώ αναμενόταν η έκδοση του *Καπετάν Μιχάλη* (*Freiheit oder Tod*, 1954).

Rettet Gott! συστήνεται στο προλογικό σημείωμα του μεταφραστή ως το μήνυμα σωτηρίας («Heilsbotschaft») ενός «ευρωπαίου του 20ού αιώνα» που δηλώνει περήφανος για τις ρίζες, τη φυλή και τους κρητικούς προγόνους του και αντλεί δύναμη από αυτές τις πηγές για να γίνει ελεύθερος άνθρωπος. Σε στενή συνάρτηση με τη σύλληψη της ανθρώπινης πορείας, η *Ασκητική* ξεδιπλώνει τη «δημιουργική

περιοδικού που διηύθυνε ο Renaud de Jouvenel, *Le Cahier Bleu* (τχ. 14, 1934). Το *Βίος και πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά* (1946) κυκλοφόρησε το 1947 στη γαλλική μετάφραση της Yvonne Gauthier από τις Éditions du Chêne στο Παρίσι. Πρβλ. Soethaert (2023).

[22] Στο περιοδικό του *Les 4 Dauphins* (1957, τχ. 4-5) ο Aziz Izzet αναδημοσίευσε τη μετάφραση του Merlier (σ. 119-171), όπως επίσης αποσπάσματα από τον «Πρόλογο» (σ. 105-111) καθώς και τα 4 συνοδευτικά κείμενα (σ. 112-118) που ο Merlier τα είχε επιλέξει για να τα διαβάσει ο αναγνώστης πριν σκύψει πάνω στην *Ασκητική* («Quatre textes à lire avant l'*Ascèse*», σ. 33-41): τρία αποσπάσματα από το οδοιπορικό του Καζαντζάκη στο Σινά και το δοκίμιο «Η κρητική ματιά». Η αναδημοσίευση στο *Les 4 Dauphins* αποτέλεσε την πρώτη φορά που όλο το κείμενο της *Ασκητικής* δημοσιεύτηκε στη Γαλλία. Μόλις δύο χρόνια αργότερα και αφού είχε συμβάλει στη γαλλική έκδοση του μυθιστορήματος *Le jardin des rochers* (1959) ο Izzet έδωσε στη δημοσιότητα μια νέα, δική του γαλλική μετάφραση της *Ασκητικής*. (Kazantzaki, 1959).

[23] Την πρώτη γερμανική μετάφραση της *Ασκητικής*, που έγινε από τα ελληνικά, επιμελήθηκε ο Αργύρης Σφουντούρης (Kazantzakis, 1973).

κοσμοθεωρία του Θεού που ανηφορίζει» και απευθύνει σε εμάς την έκκληση να δώσουμε μαρτυρία για εκείνο τον «Θεό» που αγωνίζεται και ανηφορίζει μαζί μας και μέσα μας.[24]

Ποιητής της ζωής και της ελευθερίας

Η συγκεκριμένη αυτή πλαισίωση συνομιλεί άμεσα με την παρουσίαση των καζαντζακικών μυθιστορημάτων που φιλοτεχνεί ο Max Tau στο επίμετρο της έκδοσης. Ο Max Tau είχε ανακαλύψει τον Καζαντζάκη χάρη στη σουηδική μετάφραση του *Ο Χριστός ξανασταυρώνεται* (*Den eviga vandringen uppåt*, 1950) και μετέπειτα έπαιξε καταλυτικό ρόλο στην οργάνωση μεταφράσεων των καζαντζακικών μυθιστορημάτων –όχι σπάνια πριν καν πραγματοποιηθεί η έκδοσή τους στα ελληνικά– όντας ο σημαντικότερος και εξαιρετικά δικτυωμένος λογοτεχνικός ατζέντης του.[25] Το έργο του Καζαντζάκη έχει ιδιαίτερη σημασία για τον άνθρωπο που ξέφυγε από τη δίνη του πολέμου και βρίσκεται σε ταραχή, υποστηρίζει ο Tau (1953: 103-104), υπογραμμίζοντας αμέσως το σύγχρονο νόημα του καζαντζακικού έργου για τη μεταπολεμική Ευρώπη. Το έργο του –και ο Tau εννοεί κυρίως τα μυθιστορήματα που έγραψε ο Καζαντζάκης μετά τον Β΄ Παγκόσμιο Πόλεμο– αφενός επενδύει στην αποκατάσταση της σχέσης του ανθρώπου με τον Θεό, ο οποίος ενεργεί μέσα μας, και αφετέρου πρεσβεύει έναν «Χριστιανισμό της πράξης», που βασίζεται στη συμμετοχή, κατανόηση, ανεκτικότητα και αγάπη όλων των ανθρώπων, δεδομένου ότι «σώζοντας τον άλλο, σώζουμε επίσης τον εαυτό μας» και μια καλή πράξη έχει τον αντίκτυπό της σε ολάκερη την οικουμένη. Ο Tau (1953: 105) προβάλλει τον Καζαντζάκη ως ένα «γειωμένο πνεύμα που εμψυχώνει εκ νέου τον κόσμο» και απευθύνει με το έργο του «ένα μήνυμα στην ανθρωπότητα, μια προειδοποίηση για το μέλλον, μια αφύπνιση για αλλαγή».

Η παραπάνω ερμηνευτική πλαισίωση φανερώνει τόσο το πορτραίτο που φιλοτεχνεί ο διαμεσολαβητής για τον Καζαντζάκη ως έναν ποιητή που ευλογεί τη ζωή και την ελευθερία («Segen des Lebens» και «Dichter der Freiheit», 1953: 105), όσο (αν όχι κυρίως) την προοπτική που θέλησε να καλλιεργήσει ο ίδιος, ήδη από τότε που είχε πρωτοπαρουσιάσει τον συγγραφέα στο γερμανόφωνο κοινό,[26] και τις λειτουργίες, για

[24] Horst (1953: 5-6). Βλ. για τον Horst επίσης το βιογραφικό άρθρο του Hillemann (15.9.2020). Οι μεταφράσεις των παραθεμάτων από τα γερμανικά είναι δικές μου (BS).

[25] Αφότου διάβασε τη σουηδική μετάφραση του *Ο Χριστός ξανασταυρώνεται* (μτφρ. Börje Knös) σ' ένα νυχτερινό τρένο μεταξύ Στοκχόλμης και Όσλο και πρότεινε στον Νίκο Καζαντζάκη (ο οποίος συμφώνησε αμέσως) να γίνει λογοτεχνικός του πράκτορας, ο γερμανοεβραίος συγγραφέας και σύμβουλος εκδοτών, όπως μεταξύ άλλων των Walter Kahnert (Berlin), Johan Grundt Tanum (Oslo) και George Hill (Oxford), δραστηριοποιήθηκε αμέσως και κατάφερε μέσα σε διάστημα λίγων χρόνων να κυκλοφορήσουν έξι επιπλέον μεταφράσεις του μυθιστορήματος στα γερμανικά (1951), νορβηγικά (1951), δανέζικα (1952), φινλανδικά (1952), ολλανδικά (1952) και αγγλικά (1953). Η επιτυχία αυτή καταδεικνύει τη δυναμική του διεθνούς δικτύου επαφών του Max Tau και σκιαγραφεί την προοπτική της ελληνο(σουηδο)γερμανικής εκδοτικής-μεταφραστικής συνέργειας για τη διαμεσολάβηση των καζαντζακικών μυθιστορημάτων στο εξωτερικό από έναν αφοσιωμένο λογοτεχνικό ατζέντη χωρίς γνώσεις νεοελληνικών. Η πρώτη έκδοση στα ελληνικά του *Ο Χριστός ξανασταυρώνεται* δεν πραγματοποιήθηκε, σημειωτέον, παρά το 1954, από τις Εκδόσεις Δίφρος του Γιάννη Γουδέλη. Πρβλ. Tau (1958), Rosenthal-Kamarinea (1966), Καζαντζάκη (1977: 587-590), Seifert (2017) και Soethaert (2025).

[26] Πρβλ. το πλαίσιο υποδοχής που επιμελήθηκε ο Tau όταν, την παραμονή της δημοσίευσης της πρώτης συνέχειας, παρουσίασε το «νέο μυθιστόρημα της *Welt*» στους αναγνώστες της εφημερίδας: «Die meisten Erfolgsbücher der Gegenwart sind von Untergangsstimmung erfüllt. Sie zeigen den Verfall, aber vermögen nicht über ihn hinauszuweisen. Sie sagen aus, aber sie schaffen nicht. […] Niko Kazantzakis zeigt, wie heute der der Erde verbundene Geist die Welt aufs Neue zu beseelen vermag. Er schafft nicht

τις οποίες προόρισε τα καζαντζακικά μυθιστορήματα. Η εντυπωσιακή δραστηριοποίηση του Tau, πρωτίστως γύρω από το *Ο Χριστός ξανασταυρώνεται*,[27] γίνεται ερμηνεύσιμο μέγεθος, εφόσον λάβουμε υπόψη πως ο τιμώμενος, στα 1950, με το Βραβείο Ειρήνης των Γερμανών εκδοτών και πρωτεργάτης της διεθνικής «Βιβλιοθήκης της Ειρήνης» (Friedensbibliothek) είχε χαιρετίσει, σε ομότιτλο άρθρο του, στα 1951, το μυθιστόρημα αυτό ως ένα από τα σημαντικότερα σύγχρονα «Βιβλία που υπηρετούν την ειρήνη» (Tau, 1951).[28]

Το βασικό μήνυμα «παρηγοριάς και ελπίδας» που άντλησε ο Tau (1953: 107) «σε εποχή σύγχυσης και απόγνωσης» από τα «αριστουργήματα» του Καζαντζάκη και που ήταν άλλωστε συμφυές με το δικό του κοινωνικό και ηθικό μήνυμα αλληλεγγύης, ανθρωπιάς και συμφιλίωσης των λαών, συμπυκνώνεται στον εξής συλλογισμό που αναπτύσσουν στο εν λόγω μυθιστόρημα ο Μανολιός και ο παπα-Φώτης και που ο Tau είχε καταστήσει επίσης motto της γερμανικής μετάφρασης του *Ο Χριστός ξανασταυρώνεται* (1951):

– Πώς πρέπει ν' αγαπούμε το Θεό;
– Αγαπώντας τους ανθρώπους.
– Και πώς πρέπει ν' αγαπούμε τους ανθρώπους;
– Μοχτώντας να τους φέρουμε στο σωστό δρόμο.
– Και ποιος είναι ο σωστός δρόμος;
– Ο ανήφορος.[29]

nur; er ist Gestalter und Sinnbildner zugleich. Durch sein Schaffen beginnt in der europäischen Literatur eine neue Epoche». (Tau, 28.9.1951: 5) [«Τα περισσότερα από τα σημερινά βιβλία, που διακρίνονται και έχουν επιτυχία, είναι γεμάτα με καταστροφή και κατήφεια. Δείχνουν την παρακμή, αλλά δεν είναι σε θέση να την ξεπεράσουν. Καταθέτουν μαρτυρίες, αλλά οι περιγραφές τους δεν οικοδομούν. […] Ο Νίκος Καζαντζάκης δείχνει πώς σήμερα το πνεύμα που συνδέεται με τη γη είναι ικανό να εμψυχώσει εκ νέου τον κόσμο. Δεν δημιουργεί απλώς: είναι δημιουργός και συμβολοποιός μαζί. Το έργο του σηματοδοτεί την αρχή μιας νέας εποχής στην ευρωπαϊκή λογοτεχνία»].

[27] Χάρη σε επαφές, που εν πολλοίς κρατούσαν ακόμη από την εποχή πριν από τη μετανάστευσή του (τον Δεκέμβρη του 1938 από το Βερολίνο για να ξεφύγει από τα δεινά του ναζισμού) και τη φιλία που τον συνέδεε στενά με τον εκδότη Walter Kahnert, ο Max Tau κατάφερε να καταστήσει το μυθιστόρημα *Ο Χριστός ξανασταυρώνεται* ένα δημοφιλές βιβλίο στη (Δυτική) Γερμανία. Η φιλία του με τη συντάκτρια της στήλης πολιτισμού στην εφημερίδα *Die Welt*, Ilse Urbach, μεσολάβησε για να δημοσιευτεί η γερμανική μετάφραση του καζαντζακικού μυθιστορήματος σε 71 συνολικά συνέχειες από τις 29 Σεπτεμβρίου έως τις 31 Δεκεμβρίου 1951. Παράλληλα, η μετάφραση του Werner Kerbs, η οποία έγινε από τα σουηδικά, κυκλοφόρησε σε αυτοτελή τόμο από την Herbig Verlagsbuchhandlung του Walter Kahnert με έδρα στο (δυτικό) Βερολίνο. Για αρκετά χρόνια ακόμη, ειδικά μέχρι τη βράβευση του *Βίος και πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά* με το «Prix du meilleur livre étranger 1954» στη Γαλλία, ο Καζαντζάκης θα έμενε κυρίως γνωστός ως ο συγγραφέας της *Griechische Passion* (γερμανικός τίτλος του *Χριστός ξανασταυρώνεται*).

[28] Στην αλληλογραφία του ο Καζαντζάκης αναφέρεται με διάφορες αφορμές στο ότι έχει επίγνωση της ιδιαίτερης προσληπτικής διαθεσιμότητας του Tau και του ακτιβισμού, που εμπνέει μεν το πλούσιο πρόγραμμα δράσεών του, αλλά τον κάνουν να βάζει ενίοτε σε δεύτερη θέση τους συγγραφείς που εκπροσωπεί και προβάλλει. Σε επιστολή του προς τον Πρεβελάκη (1984: 711) αποδέχεται λ.χ. χαρακτηριστικά πως ο Tau είναι «όλο φλόγα, ιδεαλιστής, απόστολος της ειρήνης, ακούραστος, χαριτωμένος», αλλά πως με τη «μανία του να προπαγαντίζει, γυρνώντας τις χώρες, την ειρήνη […] παραμελεί [συχνά] τους πελάτες του συγγραφείς» (23.9.1956).

[29] Ο συλλογισμός αυτός καταγράφεται στο τέλος του κεφαλαίου XIII του μυθιστορήματος *Ο Χριστός ξανασταυρώνεται* (Καζαντζάκης, 1981: 313). Πρβλ. Kazantzakis (1951: 5) και Tau (1953: 104).

Ο ανήφορος του «θεοφορούντος» ανθρώπου

Η κομβική σημασία που δίνουν τα κείμενα του Tau, τότε (στην πρώτη βιβλιοπαρουσίαση του 1951) αλλά και τώρα (στο συνοδευτικό κείμενο για την έκδοση της *Ασκητικής* δύο χρόνια αργότερα), στον συγκεκριμένο συλλογισμό καταδεικνύει ότι ο συγγραφέας του επιμέτρου προσήλθε στους προβληματισμούς της *Ασκητικής* κυρίως ως αναγνώστης του μυθιστορήματος *Ο Χριστός ξανασταυρώνεται*. Εφόσον το μυθιστόρημα μεταδίδει για εκείνον ένα βαθύτερο νόημα «για ποιο λόγο γεννηθήκαμε, γιατί περπατάμε και υποφέρουμε στη γη για μικρό χρονικό διάστημα, απογοητευόμαστε και εξελισσόμαστε» (Tau, 1953: 105-106), η *Ασκητική* λογαριάζεται ένα κατατοπιστικό κείμενο αναφοράς που ξεδιπλώνει την καζαντζακική ερμηνεία της επίπονης πόρευσης του «θεοφορούντος» ανθρώπου[30] με αφοριστική δεινότητα και δικαιώνει τη συγκεκριμένη διάταξη νοημάτων που προβάλλει ο Tau.

Η προγραμματική λήψη επαφής με την *Ασκητική* από την ειδική σκοπιά, που σκιαγράφησα προηγουμένως, δεν εκδηλώνεται άλλωστε μόνο στις κατευθυντήριες γραμμές πρόσληψης που προβάλλουν τα συνοδευτικά κείμενα των Karl August Horst και Max Tau. Ανιχνεύεται επίσης στην έκδοση της μετάφρασης, μέσα από την επιλογή και τη συμπερίληψη ενός ιδιόγραφου κειμένου –τοποθετημένου ως φωτοστατικού αντίγραφου στη μέση του βιβλίου–, που έστειλε ο Καζαντζάκης στις 22 Αυγούστου 1952 από την Ασίζη (γενέτειρα του «φτωχούλη του Θεού») στον Max Tau.[31] Παρά το γεγονός ότι ο Καζαντζάκης εμφανίζεται σ' αυτό το κείμενο ρητά ως ο συγγραφέας των μυθιστορημάτων *Ο Χριστός ξανασταυρώνεται* και *Ο τελευταίος πειρασμός* και, σημειωτέον, λείπει οποιαδήποτε σαφής αναφορά στην *Ασκητική*, η δημοσίευση του ιδιόγραφου σημειώματος μαζί με την *Ασκητική* σαφώς αποβλέπει στην ερμηνευτική σύνδεση μεταξύ τους.

Τι κατέθεσε, λοιπόν, ο Καζαντζάκης στο κείμενο αυτό και ποια ζώνη συνάντησης επιμελήθηκαν οι συντελεστές της έκδοσης, τοποθετώντας αυτό το κείμενο του 1952 ως σημαίνον παρακείμενο κυριολεκτικά στη μέση της *Ασκητικής*; Ενώ τον είχε ήδη κυριεύσει ο πόθος να γράψει ένα μυθιστόρημα για τον άγιο Φραγκίσκο, ο Καζαντζάκης αναστοχάστηκε στο μονοσέλιδο κείμενο το αέναο (λογοτεχνικό) ενδιαφέρον του για τη μορφή του Χριστού και την πάλη με τον Θεό μέσα στον άνθρωπο. Ομολόγησε επί τούτω την παιδιόθεν επιθυμία του να κατανοήσει και να αποτυπώσει λογοτεχνικά, μελετώντας το παράδειγμα του Θεανθρώπου Χριστού, τον ανήφορο κάθε ανθρώπου, ο οποίος, κι αυτός ένας εγκόσμιος «θεάνθρωπος»/«θεός-θνητός» («homme-Dieu, chair et esprit»), αγωνίζεται να μεταμορφώσει την ύλη σε πνεύμα. «Όλο το έργο μου», τελείωσε ο Καζαντζάκης χαρακτηριστικά την ανασκόπησή του, «δεν φιλοδοξεί παρά

[30] Στο συνοδευτικό κείμενο, που τυπώνεται στα «αυτιά» της έκδοσης (Kazantzakis, 1953), ο Karl August Horst σημείωσε χαρακτηριστικά: «Die Bekenntnisschrift *Rettet Gott!* ist nicht mit dem Begriff "Theologie" zu fassen; eher wäre von einer "Theophorie" zu reden. Den Gottes Träger zu sein ist das innerste Anliegen dieses umgetriebenen Geistes, dessen Anschauung etwas Titanisches hat. Nichts Menschliches bleibt ihm fremd, und in der Summe des Menschlichen, ja des Geschöpflichen überhaupt erlebt er Gott». [«Ο όρος "θεολογία" δεν είναι σε θέση να χαρακτηρίσει ακριβώς την ομολογία [του συγγραφέα στο] *Σώσε τον Θεό!* Πιο σωστό θα ήταν να μιλήσουμε για "θεοφορία". Το να είσαι φορέας του Θεού είναι το ενδόμυχο μέλημα αυτού του ανήσυχου πνεύματος, η παρατήρηση του οποίου έχει κάτι το τιτάνιο. Τίποτα το ανθρώπινο δεν του μένει ξένο, και βιώνει τον Θεό στο σύνολο του ανθρώπινου, και μάλιστα της κτίσης εν γένει»].

[31] Λίγες εβδομάδες αργότερα, στις 9 Σεπτεμβρίου 1952, ο Καζαντζάκης έστειλε ένα αντίγραφο αυτού του κειμένου επίσης στον Börje Knös, αναδεικνύοντας στη συνοδευτική του επιστολή «την πάλη μέσα μας του ανθρώπου με το Θεό, της ύλης με το πνέμα» σε «σταθερό *Leitmotiv* της ζωής μου και του έργου μου». Πρβλ. Καζαντζάκη (1977: 602) και Bien (2011: 732).

να δώσει έκφραση σ' αυτό τον αγώνα του ανθρώπου με τον Θεό και τη νίκη του Θεού».[32]

Καθώς φαίνεται από τη συναρμογή κειμένου-παρακειμένων, ο ανήφορος του «θεοφορούντος» ανθρώπου αναδεικνύεται σε κοινό πρίσμα που μοιράζονται η τοποθέτηση του Καζαντζάκη στα 1952 και η σχηματοποίηση της πορείας του ανθρώπου στο κείμενο της *Ασκητικής*. Ο Max Tau άφησε στο δικό του επίμετρο ασχολίαστη την επιλογή και τον κοινό ειρμό των παρακειμένων. Είναι όμως εύλογο να φανταστούμε σε τι τον υπηρετούσε για τη γερμανική έκδοση της *Ασκητικής* το κείμενο του 1952 καλύτερα σε σχέση με την επιστολή που, λίγες εβδομάδες μετά την πρώτη επικοινωνία τους, στις 15 Σεπτεμβρίου 1951, τού είχε στείλει ο Καζαντζάκης, συστήνοντας εαυτόν και την κοσμοθεωρία του με τον πιο ευγενικό και προσεκτικό τρόπο που μπορούσε.

> Ο κύριος Μερλιέ, ο διευθυντής του Γαλλικού Ινστιτούτου στην Αθήνα, μόλις μετέφρασε ένα μικρό έργο μου, την *Ασκητική*. Τον παρακάλεσα να σας στείλει αμέσως ένα αντίτυπο. Ελπίζω να τό 'χετε κιόλας λάβει. Είναι το πιστεύω μου, ο πυρήνας του έργου μου, κάτι παραπάνω, ο πυρήνας ολόκληρου του βίου μου. Τό 'χω γράψει εδώ και τριάντα χρόνια, κι από τότε δεν το ξαναδιάβασα, γιατί ήθελα να διαπιστώσω αν πραγματικά συμφωνεί σε όλα τα σημεία με τη σημερινή κοσμοθεωρία μου. Ένα μονάχα ξέρω, κι αυτό μού αρκεί. Τούτο το *πιστεύω* δεν είναι φιλολογικό έργο, αλλά μια ματωμένη κραυγή. Παρακαλώ διαβάστε το κάτω απ' αυτή τη σκοπιά. […] Ως τώρα δε φρόντισα να δημοσιευτούν οι φόβοι κ' οι ελπίδες μου, αλλά τώρα, επειδή νιώθω πως η φωνή σας ανταποκρίνεται στη δική μου φωνή, επιδιώκω να βρω κι άλλες φωνές φίλων. Αχ, θά 'πρεπε να ιδρύσουμε ένα τάγμα, όπως κάποτε τα θρησκευτικά τάγματα, για να μπορέσουμε ν' αντισταθούμε στη σήψη και την ηττοπάθεια της φριχτής και θαυμάσιας εποχής μας.
>
> (Καζαντζάκης, 1977: 308)

Ενώ είναι αξιοπαρατήρητο να δει κανείς πώς ο Καζαντζάκης δανείζεται στην παραπάνω επιστολή το κριτικό λεξιλόγιο του Tau για να προτείνει την *Ασκητική* ως γνωριμία με τον «πυρήνα του έργου [και] του βίου» του, η γερμανική έκδοση μαρτυρεί εν τέλει για την ιδιαίτερη «σκοπιά», μέσα από την οποία ο Tau εκτίμησε το «πιστεύω» του Καζαντζάκη και το διάβασε σε συνάρτηση με το (έως τότε μεταφρασμένο στα γερμανικά) έργο του. Το *Rettet Gott!* –και η επιλογή του τίτλου σηματοδοτεί και συνδηλώνει αυτή τη φωτογράφιση της *Ασκητικής*– φωτίζει τόσο τις προσληπτικές διαθεσιμότητες και προτιμήσεις των συντελεστών της έκδοσης όσο και τη συγκεκριμένη «σοφία», την οποία η συναρμογή επιλεγμένων κειμένων συμπαρήγαγε και πρόκρινε προς αναμετάδοση στο γερμανόφωνο κοινό ως το «έργο» ενός Έλληνα συγγραφέα που, όπως διαβάζουμε στο εξώφυλλο της έκδοσης, ανήκει στους «παγκόσμιους σοφούς των ημερών μας».[33]

Η εκ του σύνεγγυς μελέτη των αυτοτελών εκδόσεων των πρώτων μεταφράσεων της *Ασκητικής* στη δεκαετία του 1950 τεκμηρίωσε αφενός πώς το ριζικό αυτό κείμενο τοποθετήθηκε από τους επιμελητές κάθε φορά ως σημαίνον παρακείμενο δίπλα σε διαφορετικά, αλλά συνετά επιλεγμένα καζαντζακικά μυθιστορήματα, το *Βίος και πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά* από τον Octave Merlier, το *Ο Χριστός ξανασταυρώνεται* από τον Max Tau. Φανέρωσε όμως αφετέρου το πώς οι προσληπτικές διαθεσιμότητες των συντελεστών καθώς και η εκάστοτε συνάντηση και διασταύρωση ποικίλων αναφορών συμπαρήγαγαν παράλληλα κάποιες κατευθυντήριες γραμμές για τη γενική υποδοχή και αποτίμηση όλου του καζαντζακικού έργου σε παρόντα χρόνο στο εξωτερικό. Με αυτές τις στρατηγικές παρουσίασης και νοηματικής (ανα)πλαισίωσης και μένοντας πιστοί

[32] «Mon oeuvre entière n'aspire qu'à exprimer cette lutte de l'homme et de Dieu et la victoire de Dieu» (Kazantzakis, 1953).

[33] «Dieses Werk des griechischen Weltweisen unserer Tage hat in ganz Europa von sich reden gemacht» (Kazantzakis, 1953).

στην τυπογραφική εμφάνιση του κειμένου με αριθμημένους στίχους-εδάφια, σαν να επρόκειτο για Ευαγγέλιο, οι συντελεστές των ξενόγλωσσων εκδόσεων συνέβαλαν τόσο στο να αναγνωριστεί η *Ασκητική* ως ένα κομβικό σημείο αναφοράς για όλο το καζαντζακικό oeuvre διεθνώς, όσο και στη διαπραγμάτευση ευνοϊκών όρων υποδοχής, ενώ παράλληλα διαμόρφωσαν κάθε φορά ένα κατάλληλο πλαίσιο συζήτησης για την επιτυχή προώθηση και καλοπροαίρετη στάση έναντι των μυθιστορημάτων, στο ύψος των μεταπολεμικών (ανα)ζητήσεων και στην εκάστοτε γλωσσική περιοχή.

Βιβλιογραφία

Αρνού-Φαρνού Λουσίλ, «Το εκδοτικό έργο του Ο. Μερλιέ (1945-1961)», *The Athens Review of Books*, 42, 2013: 44-47.

Bien Peter, *Nikos Kazantzakis Novelist*. Bristol: Bristol Classical Press, 1989.

Bien Peter, *Καζαντζάκης. Η πολιτική του πνεύματος*. Τόμ. Α΄, μτφρ. Ασπασία Δ. Λαμπρινίδου. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2001.

Bien Peter, *Καζαντζάκης. Η πολιτική του πνεύματος*. Τόμ. Β΄, μτφρ. Αθανάσιος Κ. Κατσικερός. Ηράκλειο: Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, 2007.

Bien Peter (επιμ. και μτφρ.), *The Selected Letters of Nikos Kazantzakis*. Princeton: Princeton University Press, 2011.

Hillemann Marco, «Karl August Horst», στο *Compendium der deutsch-griechischen Verflechtungen*, 15.9.2020 (https://comdeg.eu/artikel/horst-karl-august/).

Horst Karl August, «Vorbemerkung des Übersetzers», στο *Rettet Gott!*, Wien/München: Donau-Verlag, 1953: 5-7.

Izzet Aziz, «Introduction», στο *Ascèse. Salvatores Dei*, Paris: Librairie Plon, 1959: I-XII.

Καζαντζάκη Ελένη, *Νίκος Καζαντζάκης. Ο ασυμβίβαστος*. Αθήνα: Εκδόσεις Ελένης Ν. Καζαντζάκη, 1977.

Καζαντζάκης Νίκος, «Salvatores Dei. Ασκητική», *Αναγέννηση*, 1 (11-12), 1927: 599-631.

Kazantzaki Nicolai, *De tuin der rotsen (Le jardin des rochers)*, μτφρ. Reinder Blijstra, Amsterdam: Wereldbibliotheek N.V., 1939.

Kazan Nicolas, *El jardín de las rocas*, μτφρ. και πρόλ. Luis Alberto Sánchez. Santiago de Chile: Ediciones Ercilla, 1941.

Καζαντζάκης Νίκος, *Ασκητική. Salvatores Dei*. Αθήνα: Αδερφοί Σ. Ταρουσόπουλοι, 1945.

Kazantzakis N., *Ascèse. Salvatores Dei*, μτφρ. και πρόλ. Octave Merlier. Athènes: Collection de l'Institut Français d'Athènes, 1951.

Kazantzakis Niko, *Griechische Passion*, μτφρ. Werner Kerbs. Berlin: F.A. Herbig Verlagsbuchhandlung (Walter Kahnert), 1951.

Kazantzakis Niko, *Rettet Gott!*, μτφρ. Karl August Horst, επίλ. Max Tau. Wien/München: Donau-Verlag, 1953.

Καζαντζάκης Νίκος, *Ασκητική. Salvatores Dei*, πρόλ. Octave Merlier. Αθήνα: Σύμπαν, [1955;].

Kazantzaki Nikos, *Le jardin des rochers*, πρόλ. Aziz Izzet. Paris: Librairie Plon, 1959.

Kazantzaki Nikos, *Ascèse. Salvatores Dei*, επιμ. Aziz Izzet. Paris: Librairie Plon, 1959.

Kazantzakis Nikos, *The Saviors of God: Spiritual Exercises*, μτφρ. και εισ. Kimon Friar. New York: Simon and Schuster, 1960.

Kazantzakis Nikos, *Askese. Salvatores Dei*, μτφρ. και επίλ. Argyris Sfountouris. Zürich: Verlag der Arche, 1973.

Καζαντζάκης Νίκος, «Έξι γράμματα του Νίκου Καζαντζάκη στον Max Tau», μτφρ. Ελένη Κοντιάδη, *Νέα Εστία*, 102 (1211), 1977: 308-310.

Καζαντζάκης Νίκος, *Ο Χριστός ξανασταυρώνεται*. Αθήνα: Εκδόσεις Ελένης Ν. Καζαντζάκη, [7]1981.

Καζαντζάκης Νίκος, «Εννιά ανέκδοτες επιστολές (1933-1946) στον Αιμίλιο Χουρμούζιο», *Η Λέξη*, 139, 1997: 235-247.

Καζαντζάκης Νίκος, *Ασκητική. Salvatores Dei*, επιμ. Νίκος Μαθιουδάκης. Αθήνα: Εκδόσεις Καζαντζάκη, 2014.

Λαούρδας Βασίλειος, *Η* Οδύσεια *του Καζαντζάκη. Κριτικό δοκίμιο*. Αθήνα, 1943.

Μανιτάκης Νικόλας, *Το Γαλλικό Ινστιτούτο Αθηνών (1915-1961). Η αειφορία των ελληνογαλλικών πολιτιστικών σχέσεων*. Αθήνα: Ασίνη, 2022.

Manitakis Nicolas & Arnoux Lucile, *De l'«École Giffard» à l'Institut français de Grèce (1907-2022)*. Athènes: École française d'Athènes, 2023.

Merlier Octave, «Préface», στο *Ascèse. Salvatores Dei*, Athènes: Collection de l'Institut Français d'Athènes, 1951: 9-32.

Merlier Octave, «Νίκος Καζαντζάκης», μτφρ. Ανδρέας Ανδρεόπουλος, *Νέα Εστία*, 52 (607), 15.10.1952: 1337-1345.

Merlier Octave, «Πρόλογος», στο *Ασκητική. Salvatores Dei*, Αθήνα: Σύμπαν, [1955;]: 7-32.

Merlier Octave, «Πρόλογος στην *Ασκητική* του Ν. Καζαντζάκη», μτφρ. Γιώργος Πράτσικας, *Νέα Εστία*, 66 (779), 15.12.1959: 96-105.

Merlier Octave, «Προλεγόμενα στην *Ασκητική* του Νίκου Καζαντζάκη», μτφρ. Γιώργος Πράτσικας, *Νέα Εστία*, 90 (1067), 25.12.1971: 124-134.

Merlier Octavie, *Octave Merlier. Un grand Français, un ami de la Grèce*. Paris: Société d'édition Les belles Lettres, 1983.

Mirambel André, «Kazantzakis (Nicos). *Ascèse. Salvatores dei*», *Revue des Études Grecques*, 66 (311-313), 1953: 548.

Πασχάλης Μιχαήλ, «Νίκος Καζαντζάκης. Για τα 100 χρόνια της *Ασκητικής*», *Τα Νέα/Βιβλιοδρόμιο*, 5-6.8.2023: 1-2.

Πασχάλης Μιχαήλ, «Νίκος Καζαντζάκης. Μια λανθάνουσα έκδοση της *Ασκητικής*», *Τα Νέα/Βιβλιοδρόμιο*, 7-8.10.2023: 1-2.

Πρεβελάκης Παντελής, *Ο ποιητής και το ποίημα της* Οδύσσειας. Αθήνα: Εστία, 1958.

Πρεβελάκης Παντελής (επιμ.), *Τετρακόσια Γράμματα του Καζαντζάκη στον Πρεβελάκη*. Αθήνα: Εκδόσεις Ελένης Ν. Καζαντζάκη, [2]1984.

Rosenthal-Kamarinea Isidora, «Max Tau und die Griechische Literatur», στο *Freundesgabe für Max Tau. Gratulationen zu seinem 70. Geburtstag*, Hamburg: Hoffmann und Campe, 1966, 98-101.

Seifert Hans-Ulrich, «Max Tau et Nikos Kazantzaki. Une correspondance oubliée», *Le Regard crétois*, 44, 2017: 41-53.

Soethaert Bart, *Η στροφή προς το παρ‹ελθ›όν. Ορίζοντες του ιστορικού μυθιστορήματος (1935-1950) στην Ελλάδα*. Berlin: Edition Romiosini, 2018.

Soethaert Bart, «Relay Effects. Circuit Switches and Profile-Building in the Case of *Zorba the Greek* (1946-1964)», στο *Der Wert der literarischen Zirkulation / The Value of Literary Circulation*, Berlin/Heidelberg: J.B. Metzler, 2023: 311-330.

Soethaert Bart, «Homo faber, salvator hominis. Για τη λογοτεχνική συναρμογή του *Ανήφορου* (1946) του Νίκου Καζαντζάκη», στο *Ιδεολογικές διαδρομές του Νίκου Καζαντζάκη*, Αθήνα: Εκδόσεις Διόπτρα, 2024: 97-131.

Soethaert Bart, «Der Brückenbauer Max Tau (1897-1976). Ein europäisches Netzwerk für Nikos Kazantzakis (1883-1957)», στο *«… δια του λόγου εμβριθώς». Festschrift für Marilisa Mitsou*, Berlin: Edition Romiosini, 2025: 377-400.

Σταύρου Πάτροκλος, «Πληροφορίες και σχόλια περί *Ασκητικής*», στο *Ασκητική. Salvatores Dei*, Αθήνα: Εκδόσεις Καζαντζάκη, 2014: 101-118.

Tau Max, «Kazantzakis' *Griechische Passion*. Der neue Roman der *Welt*», Die Welt, 28.9.1951: 5.

Tau Max, «Bücher, die dem Frieden dienen», *Eckart. Blätter für evangelische Geisteskultur*, 20, 1951: 140-145.

Tau Max, «Niko Kazantzakis», στο *Rettet Gott!*, Wien/München: Donau-Verlag, 1953: 101-107.

Tau Max, «Ο φίλος μου Νίκος Καζαντζάκης», *Καινούρια Εποχή*, 10 (11), 1958: 137-141.

Φιλιππάκη Άρτεμις, *Salvatores Dei. Το ιδεολογικό credo του Νίκου Καζαντζάκη*. Αθήνα: Εκδόσεις Μίνωας, 2022.

Χατζή Γιολάντα (επιμ.), *Αλληλογραφία με τη Μουντίτα. Νίκος Καζαντζάκης – Έλλη Λαμπρίδη (1927-1957)*. Αθήνα: Μορφωτικό Ίδρυμα Εθνικής Τραπέζης, 2018.

Χατζίνης Γιάννης, «Τα Βιβλία. Ν. Καζαντζάκη, *Βίος και πολιτεία του Αλέξη Ζορμπά*», *Νέα Εστία*, 44 (507), 15.8.1948: 1052-1054.

Abstract

The stand-alone translations of *Askitiki* – a work that Kazantzakis regarded as the nucleus of his entire life and the intellectual, spiritual and paratextual key to it – are not only in line with Kazantzakis's overall strategy for the dissemination of his work abroad. They also serve as a gateway for examining the practices of presentation, critical framing and intertextual networking associated with the manifestation of *Askitiki* abroad. Focusing on the first two integral foreign-language editions, the 1951 French translation by Octave Merlier and the 1953 German translation by Karl August Horst, this case study sheds light on the strategies of mediation and acculturation through which the editors (re)assembled *Askitiki* in their own time and place.

Λέξεις-κλειδιά: Νίκος Καζαντζάκης, Octave Merlier, Karl August Horst, Max Tau, επιμέλεια εκδόσεων